

NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRADU

Odlukom nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu od 3. XI 2022. izabrani smo u komisiju za ocenu i odbranu disertacije „*Da li je Kjerkegor volicionista? Preispitivanje Kjerkegorovog shvatanja verovanja, sumnje i vere*“ kandidatkinje Marije Glasnović Kamenović. Na osnovu uvida u rad kandidata podnosimo sledeći izveštaj:

IZVEŠTAJ O ZAVRŠENOJ DISERTACIJI

DA LI JE KJERKEGOR VOLICIONISTA? PREISPITIVANJE KJERKEGOROVOG
SHVATANJA VEROVANJA, SUMNJE I VERE

kandidatkinje Marije Glasnović Kamenović

1. Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Rođena u Nišu, 19.4.1988. godine.

Završila je osnovne akademske studije na Filozofskom fakultetu u Nišu 2012. godine na departmanu za filozofiju i diplomirala sa prosečnom ocenom 9,78.

Master akademske studije završila je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na Odeljenju za filozofiju 2015. godine sa prosečnom ocenom 10,00 i odbranila master rad na temu: *Fenomen strepnje u Hajdegerovoj i Kjerkegorovoj filozofiji*. Upisala je doktorske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odeljenju za filozofiju, 2016. godine.

Radila je kao nastavnik filozofije u srednjoj tehničkoj školi „12. februar“ u Nišu 2016. godine i u građevinskoj tehničkoj školi „Neimar“ u Nišu, u periodu 2016. – 2017. godine.

Disertacija ima 196 strana i sastoji se iz šest poglavlja. Sva poglavlja, osim *Uvoda* i *Zaključka*, podeljena su na odgovarajuće odeljke. Disertacija ima sledeću strukturu: *Uvod* (str. 1 – 5), *Pojmanovo određenje i kritika volicionizma* (str. 5 – 30), *Kjerkegorovo shvatanje subjektivnosti* (str. 30 – 57), *Da li je Kjerkegor volicionista? Kjerkegorovo shvatanje istine, verovanja i sumnje*

(str. 57 – 146), *Da li je Kjerkegor volicionista? Kjerkegorovo razumevanje egzistencijalne i religiozne vere* (str. 146 – 192) i *Zaključak* (str. 192 – 196). Njen originalni naučni rad "Hjumovo i Kjerkegorovo shvatanje čuda" prihvaćen je za objavljivanje u časopisu *Filozofske studije* za 2022. godinu.

2. Predmet i cilj disertacije

Predmet istraživanja kandidatkinje jeste pitanje opravdanosti volicionističke kritike Kjerkegorove filozofije koju je izneo Luis Pojman. Kandidatkinja nastoji da pokaže da je volicionistička interpretacija neosnovana, te da se Kjerkegorovo shvatanje uloge volje u činu usvajanja/suspendovanja verovanja, kao i razumevanje odnosa volje i vere, ne može objasniti preko poziva na direktni (deskriptivni i preskriptivni) volicionizam. Krajnji cilj disertacije bila je da se uspostavi adekvatna interpretacija Kjerkegorovog shvatanja verovanja, sumnje i vere.

Kandidatkinja je najpre izložila određenje i klasifikaciju volicionizma kako bi postavila osnovu za razumevanje Pojmanove kritike. Budući da Pojman izražava kolebanje povodom vrste volicionizma koji treba pripisati Kjerkegoru, kandidatkinja je dovela u pitanje više mogućih tumačenja. Najpre je pokušala da pokaže da se Kjerkegorovo shvatanje usvajanja, te suspendovanja činjeničkih verovanja ne može objasniti pozivom na direktni deskriptivni volicionizam. Analiza vere kao organa za shvatanje istorijskog ima za cilj da pokaže da se formiranje verovanja dešava po automatizmu, bez direktnog upliva volje. Sa druge strane, kandidatkinja zaključuje da je opcija indirektnog deskriptivnog volicionizma validna, što najbolje pokazuje razmatranje Kjerkegorovog shvatanja sumnje i skepticizma. Međutim, budući da sam Pojman smatra da je stanovište indirektnog deskriptivnog volicionizma prihvatljivo, ovaj uvid se ne može koristiti kao argument u prilog opravdanosti Pojmanove kritike. Na nivou etike verovanja, kandidatkinja nastoji da pokaže da se na Kjerkegorovo učenje o reduplikaciji ne može primeniti preskriptivni (direktni ili indirektni) volicionizam. Analiza egzistencijalne vere, te načina formiranja etičko-religioznih verovanja pokazuje da Kjerkegor nije smatrao da je opravdano i poželjno biranje sadržaja etičko-religioznih verovanja, već da se zahteva njihova realizacija.

3. Osnovne hipoteze

U svojoj disertaciji, kandidatkinja polazi od opšte hipoteze da se Kjerkegorovo shvatanje verovanja, sumnje i vere ne može rasvetliti preko poziva na direktni (kako deskriptivni, tako i preskriptivni) volicionizam. Kako bi dokazala ovu ključnu hipotezu, kandidatkinja se upušta u

razmatranje konkretnih teza. Prva takva specijalna hipoteza jeste da Pojmanova volicionistička kritika polazi od neadekvatnog razumevanja Kjerkegorovog shvatanja subjektivnosti. Analiza koju je kandidatkinja izložila u disertaciji pokazuje da se Pojman služi redukcionističkim pojmom subjektivnosti koji ovaj kompleksni fenomen svodi na aktivnost volje sa dvostrukim (kognitivnim i praktičkim) usmerenjem.

Naredna hipoteza iznosi da se Kjerkegorovo shvatanje čina usvajanja mora razvijati s obzirom na pojam vere u organskom smislu (vere kao organa za shvatanje istorijskog) koji Kjerkegor uvodi u *Filozofskim mrvicama*. Tek se iz tako postavljenog teorijskog okvira može razmatrati i Kjerkegorovo shvatanje sumnje (suspendovanja verovanja), kao i skepticizma.

Poslednja hipoteza sugerise da se Kjerkegorovo shvatanje religiozne vere ne može rasvetliti iz konteksta direktnog volicionizma, ali ni preko poziva na antivolicionizam. Kandidatkinja se upušta u analizu pojmova egzistencijalne vere, etičko-religioznih verovanja i čuda kako bi pokazala da adekvatna interpretacija Kjerkegorovog pojma religiozne vere zahteva kombinaciju volicionističkih i antivolicionističkih elemeneta.

4. Kratak prikaz sadržaja disertacije

U prvom poglavlju, (*Uvod*) kandidatkinja formuliše predmet svog istraživanja, kao i osnovne hipoteze koje namerava da dokaže u radu.

U drugom poglavlju (*Pojmanovo određenje i kritika volicionizma*), kandidatkinja se bavi Pojmanovim određenjem, klasifikacijom i kritikom volicionizma. U ovom segmentu istraživanja, kandidatkinja izlaže definiciju i analizu stanovišta direktnog (deskriptivnog i preskriptivnog) volicionizma, kao i stanovišta indirektnog (deskriptivnog i preskriptivnog). Nakon određenja volicionizma, sledi izlaganje Pojmanove kritike koja počiva na argumentu logike verovanja i fenomenološkom argumentu. U poslednjoj etapi se iznosi i Pojmanova kritika indirektnog preskriptivnog volicionizma, koja se sprovodi u domenu etike verovanja.

Treće poglavlje (*Kjerkegorovo shvatanje subjektivnosti*) ima za cilj uspostavljanje adekvatnog razumevanja Kjerkegorovog pojma subjektivnosti. Kandidatkinja pokazuje da Pojmanova interpretacija polazi od redukcionističkog shvatanja subjektivnosti koji je unapred konstruisan prema volicionističkom modelu. Dok Pojman svodi pojam subjektivnosti na aktivnost volje (sa kognitivnim i praktičkim usmerenjem), kandidatkinja nastoji da pokaže da je subjektivnost

kompleksni fenomen koji treba razmatrati iz dve perspektive: kao konstitucionu i reflektivnu subjektivnost. Obe vrste analize ukazuju na neodrživost volicionističkog tumačenja – razmatranje konstitucione subjektivnosti pokazuje da se volicionistički model svodi na očajanje prkosa, dok analiza reflektivne subjektivnosti pokazuje da se iz konteksta volicionizma ne može objasniti činjenica greha.

U četvrtom poglavlju (*Da li je Kjerkegor volicionista? Kjerkegorovo razumevanje istine, verovanja i sumnje*), kandidatkinja se bavi pitanjem održivosti volicionističke kritike koja se odnosi na Kjerkegorovo shvatanje usvajanja i suspendovanja činjeničkih verovanja. Iako je cilj ovog segmenta istraživanja da se opovrgne validnost volicionističke interpretacije, kandidatkinja istovremeno nastoji da razotkrije pravi smisao odnosa konativnih i kognitivnih sposobnosti u procesu usvajanja verovanja. S tim u vezi, kandidatkinja postavlja i dokazuje tezu da volja ima dvostruku funkciju na nivou formiranja verovanja: primordijalnu, kojom se omogućava rad vere kao organa za shvatanje istorijskog i sekundarnu ulogu kojom se omogućava početak konkretnog empirijskog istraživanja, a onda i ispostavljanje rezultata. Na kraju, ispostavlja se da teorija o dvostrukoj funkciji volje na nivou usvajanja verovanja ne opravdava uvođenje direktnog deskriptivnog volicionizma. Naime, iako se intervencijom volje (nereflektovanom odlukom da se stavi u zagradu neizvesnost koja proizlazi iz kontingentnosti postajanja) omogućava usvajanje činjeničkih verovanja, sam proces njihovog formiranja se odvija na racionalni način i ne podrazumeva sprovođenje direktnog, ničim opravdanog izbora njihovih sadržaja. Sa druge strane, analiza Kjerkegorovog shvatanja skepticizma i fenomena sumnje otkriva da skeptički način života počiva na eksplicitnom izboru. Međutim, kandidatkinja pokazuje da se ni na ovom nivou ne može uvesti volicionističko tumačenje. Najpre, predmet skeptikovog izbora nije određeno verovanje, već stil života. Skeptik ne bira da suspenduje određeni skup verovanja, već bira da ostvari ataraksiju. Sa druge strane, sam skeptički poduhvat se sprovodi prema racionalnom programu, uz neprestano premeravanje evidencije.

Peto poglavlje (*Da li je Kjerkegor volicionista? Kjerkegorovo razumevanje egzistencijalne i religiozne vere*) je posvećeno problemu volicionističke interpretacije vere. U ovom segmentu istraživanja, kandidatkinja polazi od analize egzistencijalne vere, te načina formiranja etičko-religioznih verovanja. Za razliku od Pojmana, koji iznosi da je Kjerkegor smatrao da je moguće, a onda i opravdano biranje etičko-religioznih verovanja jer se pitanje njihove istinosne vrednosti

nikada ne može razrešiti, kandidatkinja pokazuje da se izbor odnosi na njihovu aktualizaciju, ne i na njihov sadržaj. U drugom delu istraživanja ovog poglavlja, analizi se izlaže odnos volje i religiozne vere. Cilj istraživanja je i ovde opovrgavanje opravdanosti Pojmanove volicionističke kritike, ali ne i apsolutno odbacivanje volicionizma. Naime, kandidatkinja nastoji da pokaže da se Kjerkegorov pojam vere može rasvetliti kombinacijom volicionističkih i antivolicionističkih elemenata. U tom smislu, kandidatkinja argumentuje da vera podrazumeva dijalektiku čuda i volje, te da ima aktivnu stranu, koja se ogleda u sprovođenju eksplicitnog izbora hrišćanskog života, ali i pasivnu, koja se odnosi na događaj čuda, transformaciju individue koja nije pod njenom direktnom kontrolom.

U poslednjem poglavlju (*Zaključak*), kandidatkinja iznosi sažetak rada i ispostavlja rezultate istraživanja. Ovde se još jednom iznosi pitanje od koga je krenula disertacija i daje konkretni, potkrepljeni odgovor.

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Ključni doprinos disertacije je u tome što pruža prihvatljivo i argumentovano rešenje za problem volicionističkog tumačenja. Pored toga, istraživanje koje je sprovela kandidatkinja ispostavlja zaključke koji produbljuju razumevanje ključnih pojmova Kjerkegorove filozofije. U radu se odgovara na pitanje Kjerkegorovog shvatanja subjektivnosti, verovanja, sumnje, istine, ali i odnosa čuda i vere. Kandidatkinja odbacuje mogućnost tumačenja religiozne vere u duhu direktnog (deskriptivnog i preskriptivnog) volicionizma. Iako vera podrazumeva aktivnost individue i sprovođenje eksplicitnog izbora hrišćanskog stila života, ona takođe poseduje pasivnu stranu koja se ostvaruje preko fenomena čuda. Prema završnim uvidima kandidatkinje, ispostavlja se da postajanje hrišćaninom zahteva transformaciju individue koja se ostvaruje putem Božje intervencije, ali i izbor da se hrišćansko učenje ostvari u praksi, odnosno, da se život oblikuje prema istini hrišćanstva.

Ispunjen je krajnji cilj istraživanja, pokazivanje da je religiozna vera, prema Kjerkegorovom razumevanju, kompleksan fenomen u kome se ostvaruje dijalektički odnos voljne aktivnosti (momenta izbora vernika) i čuda, odnosno, transformacije koja se verniku dešava.

6. Zaključak

Na osnovu uvida u disertaciju *Da li je Kjerkegor volicionista? Preispitivanje Kjerkegorovog shvatanja verovanja, sumnje i vere*, komisija dolazi do zaključka da rad ispunjava sve formalne i sadržinske zahteve na koje disertacija treba da odgovori. Rad predstavlja samostalno i originalno delo, u kome su sve hipoteze i ideje jasno izložene, valjano argumentovane i podržane relevantnom literaturom. Imajući ovo u vidu, komisija predlaže Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da donese odluku kojom se kandidatkinji odobrava usmena odbrana disertacije.

U Beogradu, 17. XI 2022.

Prof. dr Milanko Govedarica, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu

Doc. dr Bojan Blagojević, Filozofski fakultet u Nišu

Prof. dr Mašan Bogdanovski, mentor, vanredni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu